

Maria Zielińska*

W POSZUKIWANIU „NOWEJ” TEORII MŁODZIEŻY. UWAGI WSTĘPNE

Wprowadzenie

Socjologia młodzieży i edukacji to współcześnie przede wszystkim dyscyplina podejmująca badania empiryczne; te zaś najczęściej przyjmują postać raportów dostarczających aktualnych informacji o funkcjonowaniu różnych grup młodzieży, od gimnazjalnej do studenckiej. Znajdują się w nich mniej lub bardziej szczegółowe diagnozy, na podstawie których konstruuje się chociażby programy kierowane do różnych grup młodzieży, mające na celu poprawę ich życiowej sytuacji, przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu, aktywizację zawodową, włączanie w działania społeczności lokalnych czy zwiększenie aktywności politycznej/obywatelskiej. Zdecydowanie mniej jest opracowań poświęconych ogólniejszej refleksji teoretycznej i odniesień do teorii w ogóle. Trudno jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie, dlaczego tak się dzieje, czy to jest dobre, czy złe i jakie są konsekwencje takiej sytuacji dla socjologii młodzieży i edukacji jako dyscypliny naukowej. Co prawda wielu autorów przywołuje koncepcje między innymi Karla Mannheima, Shmuela N. Eisenstadta, Ronalda Ingleharta, Raymonda Boudona, Pierre’a Bourdieu, Basila Bernsteina, Manuela Castellsa i innych teoretyków, ale umieszczane w artykułach cytaty pełnią rolę raczej „ozdobników” niż teorii, z którymi podejmuje się naukowe, krytyczne i twórcze dyskursy.

Niniejszy artykuł stanowi zaproszenie do dyskusji o teoriach młodzieży lub teoriach, w których jest mowa o roli młodzieży w społeczeństwie. Podstawowe pytania, na które chciałabym tu odpowiedzieć, są następujące:

1. Czym są teorie młodzieży?
2. Czy i w jakim zakresie istniejące teorie młodzieży odnoszą się do współczesnej rzeczywistości?

***Maria Zielińska** – dr habilitowany nauk humanistycznych w zakresie socjologii, profesor Uniwersytetu Zielonogórskiego, pracuje w Zakładzie Metodologii Socjologii; zainteresowania naukowe: socjologia młodzieży, oświaty i edukacji, socjologia pogranicza, metodologia badań społecznych.

3. Czy potrzebna jest nowa teoria młodzieży? Jakiego rodzaju tezy powinna zawierać?

Już na wstępie chciałabym zaznaczyć, że artykuł nie dostarczy wyczerpujących odpowiedzi na postawione pytania, ale stanowić ma jedynie przyczynek do podjęcia środowiskowych dyskusji na ten temat; zasygnalizować kwestie, które wymagałyby szerszej naukowej debaty.

Czym są teorie młodzieży i jakiej kategorii społecznej dotyczą?

W socjologii trudno jest znaleźć nie tylko dobrą teorię w ogóle, ale zasadniczo trudno o dobrą, jednoznaczną definicję teorii. Jak pisał Piotr Sztompka we wstępie do książki Jonathana Turnera: „Pojęcie teorii jest przez socjologów rozumiane niezmiernie wieloznacznie. Jest tak zarówno wtedy, gdy *explicite* formułują na ten temat stanowiska metodologiczne, jak i wtedy, gdy *implicite* zakładają jakąś koncepcję teorii we własnej praktyce teorio-twórczej” (Sztompka 1985, s. 10-11). Można budować wiele kryteriów, mniej lub bardziej restryktywnych, ale to nie rozwiązuje problemu. Zgodnie z jedną z najbardziej pojemnych definicji teorii socjologicznej, teoria taka to „wszelki zespół założeń ontologicznych, epistemologicznych i metodologicznych, abstrakcyjnych pojęć oraz ogólnych twierdzeń o rzeczywistości społecznej, mający dostarczać wyjaśnienia dostępnej wiedzy opisowej na jej temat oraz ukierunkowywać dalsze badania” (tamże, s. 12).

Jak pisał W. Philips Shively (2001, 2008), teorie biorą się z postępowania dedukcyjnego bądź indukcyjnego, lecz dodaje, że równie ważnym czynnikiem jest twórcza wyobraźnia naukowa, czerpiąca inspiracje z mniej lub bardziej ścisłej literatury nauk przyrodniczych i humanistycznych. Stephen Hawking pisał z kolei, że dobra teoria naukowa musi spełniać dwa warunki: (1) musi poprawnie opisywać rozległą klasę obserwacji, opierającą się na modelu zawierającym tylko nieliczne dowolne elementy, (2) musi umożliwiać precyzyjne przewidywanie wyników przyszłych pomiarów.

Czy istnieje teoria młodzieży, spełniająca wymienione wyżej warunki? Czy możliwe jest skonstruowanie takiej teorii socjologicznej, która jednocześnie opisywałaby rozległą klasę obserwacji wszelkich zjawisk dotyczących młodzieży i przewidywałaby, jaki będzie kierunek przemian i jakie będzie to miało konsekwencje dla kształtu przyszłego społeczeństwa? W moim przekonaniu jest to zadanie niezwykle trudne, jeżeli w ogóle wykonalne. Nie jest moim zamiarem szczegółowa analiza wszystkich teorii młodzieży i wykazanie ich błędów semantycznych, logicznych czy metodologicznych. Celem moim jest, na podstawie wybranych tez najczęściej przywoływanych teorii młodzieży pokazać, że budowane w oparciu o nie przewidywania odnośnie do zachowań młodzieży spełniły się w niewielkim stopniu. Możliwe, że jest

to związane z istotą przedmiotu badań lub/i z trudnościami tworzenia prognoz w sytuacji niezwykle zmiennej rzeczywistości społecznej.

Już próba zdefiniowania młodzieży i wskazania obszarów problemowych nie jest łatwa. O trudnościach definicyjnych świadczy fakt, iż na ogół wszystkie teksty dotyczące młodzieży rozpoczynają się od prób zdefiniowania przedmiotu badań: dotyczy to zarówno ustalenia wieku młodzieży, jak i jej cech konstytutywnych. Trudności wiążą się również ze sposobami badania zjawisk i procesów społecznych, dotyczących tej ważnej kategorii społecznej. Młodzież jest obiektem zainteresowania wielu dyscyplin, nie tylko socjologii, co nakazywałoby podjęcie szeroko zakrojonych studiów interdyscyplinarnych (z udziałem nauk medycznych włącznie). Tak się jednak nie dzieje. Mnogość stosowanych do badań młodzieży metod i technik jest z jednej strony atutem, ale brak ekwiwalentności narzędzi pomiarowych, brak ekwiwalentności procesualno-temporalnej uniemożliwia porównania wyników badań prowadzonych nie tylko przez przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych, ale także przez przedstawicieli tej samej dyscypliny w różnych okresach czasu. Powoduje to sytuację mnogości różnych danych przy braku pogłębionych interpretacji i szerszej refleksji. Dostępne diagnozy (por.: Szafraniec 2011), dotyczące kondycji polskiej młodzieży stanowiąc mogą zaledwie wstęp do pogłębionych, interdyscyplinarnych badań, ale do tego działania potrzebna jest spójna perspektywa teoretyczna.

Od teorii młodzieży oczekuje się, by pozwalała uporządkować istniejącą wiedzę, by dawała jasną diagnozę dotyczącą funkcjonowania tej kategorii społecznej, ale przede wszystkim, by pozwalała odpowiedzieć na podstawowe pytania o samoświadomość młodzieży jako ważnego segmentu struktury społecznej oraz o rolę młodzieży we współczesnym świecie i rolę dorosłych w świecie młodzieży. Jednocześnie w teorii młodzieży winny znaleźć się twierdzenia, które określałyby związek cech pokoleniowych młodzieży w jej fazie dorastania z cechami tej kategorii społecznej, kiedy osiągnie pełną dorosłość.

Punktem wyjścia do skonstruowania dobrej teorii (młodzieży) jest szczegółowa, obejmująca maksymalną liczbę obszarów badawczych diagnoza. Winny w niej znaleźć się co najmniej trzy perspektywy. Pierwsza to perspektywa uwzględniająca **młodzież w świecie dorosłych**, a składają się na to badania prowadzone wśród różnych kategorii młodzieży, odpowiadające na pytania: jakie własne problemy sygnalizują młodzi ludzie, jakie są obawy, niepokoje, lęki, marzenia, cele życiowe, wartości itp., jak postrzegają świat urządzony przez dorosłych, w jakim świecie chcieliby żyć. Druga perspektywa to **dorośli w świecie młodzieży**. Mieszczą się tu badania dotyczące ról wychowawców, terapeutów, przewodników duchowych, autoryte-

tów, a także postrzeganie tych ról przez młodzież w kontekście urzędzonego przez dorosłych świata, ocena stosowanych rozwiązań i uprawianych modeli edukacyjnych itp. Trzecia perspektywa to **świat młodzieży w odbiorze dorosłych**. Składają się na nią opinie wyrażane przez dorosłych, postrzeganie przez nich młodzieży (młodzież widziana jako zagrożenie, „dzicy”, nie-dojrzała czy też jako wykształceni, mądrzy, nadzieja wszystkich, przyszłość narodu itp.).

Do diagnozy obejmującej możliwie szerokie spektrum problemów dołączyć należy: (1) porównawcze badania historyczne i socjologiczne na temat wyznaczania granic młodzieży jako społecznej kategorii oraz przyznawanych jej praw i nakładanych na nią w różnych społeczeństwach obowiązków; (2) badania młodzieżowych subkultur, które, choć stanowią margines w sensie statystycznym, to mogą mieć istotne znaczenie dla formowania tożsamości całych grup młodzieżowych, (3) ujęcia systemowe, w których dokonywanoby analiz zależności między fazami młodości (np. między adolecencją i młodością, wczesną i późną młodością) i, z drugiej strony, między młodością a fazami późniejszymi. Konieczne byłoby stosowanie obok zmiennych socjologicznych kategorii biologicznych, psychologicznych, a nawet medycznych.

Od Mannheim'a do Ingleharta – tezy o społecznym znaczeniu młodości i młodzieży

Ramy artykułu nie pozwalają na szczegółowe przedstawienie wszystkich głównych założeń najbardziej „zasłużonych” dla rozwoju socjologii młodzieży myślicieli. Nie jest to zresztą potrzebne, gdyż obecnie nie ma problemów z dotarciem do tekstów źródłowych i zapoznaniem się z dziełami i przekonaniami dowolnie wybranych naukowców. Do rozważań na temat teorii młodzieży wybrałam pięciu socjologów: Karla Mannheim'a, Jürgena Habermasa, Shmuela Eisenstadta, Ulricha Becka oraz Ronalda Ingleharta. Chciałabym się skupić na wybranych twierdzeniach, ukazując przede wszystkim ich moc eksplanacyjną i wartość prognostyczną oraz możliwość ich implementacji do nowej teorii młodzieży.

Karl Mannheim jako jeden z pierwszych socjologów zauważył odmienność młodzieży jako kategorii społecznej i dostrzegł jej doniosłość w tworzeniu społecznego ładu. On również jest twórcą pokoleniowych analiz, pozwalających postrzegać młodość jako fazę życia kształtującą odrębność pokoleniową. Zgodzić się z nim należy, iż to „siły społecznie formujące” decydują, w jakich odstępach pojawiają się nowe style pokoleniowe i czy postęp dokonuje się dzięki młodszemu czy starszemu pokoleniu. Nie jest bezwzględna reguła, że pokolenia „wstępujące” zawsze mają charakter progresywny. Hi-

historia ludzkości dostarcza wielu przykładów społecznego cofania się, hamowania, zastoju, nieoczekiwanych zwrotów historii, inicjowanych przez młode pokolenia. Na pewno stale dokonuje się wymiana pokoleniowa (bez względu na jej charakter). Portret pokolenia „wykuwa” się w procesie historycznym, pokolenie żyje w konkretnym otoczeniu społeczno-kulturowym, każde ma własne wydarzenia, naznaczające je swoistym „piętnem”. Odkrycie prawidłowości w tym zakresie prawdopodobnie wzmocniłoby możliwości wyjaśnienia zjawisk społecznych (np. pojawiania się rządów totalitarnych, dążeń demokratycznych, terroryzmu, nastrojów i zachowań rasistowskich, napięć społecznych, nowych ruchów społecznych itd.).

Istotnym wkładem Mannheim’a jest połączenie problematyki młodzieży z problemem formowania się pokolenia. Stosowane przez Mannheim’a pojęcia takie jak: *predominacja pierwszych wrażeń*, *położenie pokoleniowe* (przynależność do tej samej przestrzeni społeczno-historycznej), *wspólnota pokoleniowa* (uczestnictwo we wzajemnych oddziaływaniach społecznych i duchowych) i *jedność pokoleniowa* (wspólne przetwarzanie przeżyć i doświadczeń) odnaleźć można we współczesnych koncepcjach pokolenia. W sieci powiązań pokoleniowych człowiek jest zanurzony niezależnie od tego czy ma tego świadomość, czy nie. Kiedy przynależność do wspólnoty zostaje uświadomiona, może stać się zaczynem wspólnych działań, określanymi później jako pokoleniowe (por. m.in.: Mannheim 1938, 1943).

Dla ludzi z jednego pokolenia, społeczeństwo oraz wypełniająca przestrzeń społeczno-duchową treść przeżyć, myślenia, uczuć istnieją nie w ogóle, ale w charakterystycznym dla danego położenia aspekcie. Podstawowe myśli Mannheim’a, które są stale aktualne, ponadczasowe i które, w moim przekonaniu, należałoby „wpisać” do nowej teorii młodzieży, to:

1. *Młodzież traktowana jest jako strukturalnie i kulturowo wyodrębniona kategoria społeczna, charakteryzująca się szczególną rolą w procesie kulturowej reprodukcji i zmianach społecznych.*
2. *Czynnikiem aktualizującym nowatorskie potencje młodych są ważne wydarzenia historyczne, umożliwiające przekształcenie się obiektywnego położenia społecznego w uświadomioną wspólnotę doświadczeń, która prowadzić może do organizowania się młodzieży w grupy celowe.*
3. *W pokoleniowych podziałach ujawniają się granice, ale również siła i potencjał transferu tradycji różnych środowisk, dysponujących zasobami kolektywnie podzielanej wiedzy i form habitusu (por.: tamże).*

Każde pokolenie, osadzone w konkretnym czasie historycznym, przeżywające własne życie w danych mu realiach, internalizuje określony sys-

tem wartości i ideałów, przyswaja wzory kulturowe danej epoki i „niesie” je przez swoje biografie, wpisując własne wątki do ogólnospołecznego dorobku. W mniejszym lub większym zakresie przekazuje je kolejnym pokoleniom, które mogą dokonywać weryfikacji i korekt tego zespołu wartości, wzorów i norm oraz sposobów ich realizacji, jakie zastało, wchodząc w życie. Jest to świadectwem dokonującego się w sposób ciągły w społeczeństwie procesu modernizacji i adaptacji wzorów życia do nowych warunków. Zaslugą Mannheima było dostrzeżenie względnej samodzielności strukturalnej i kulturalnej młodzieży, a także wynikającej z tego potencjalnej innowacyjności.

Jürgen Habermas to następny myśliciel, który dostrzegał znaczenie młodzieży jako społecznego potencjału. Jego teorię socjalizacji nazwać można interparadygmatyczną. Nadrzędny interes poznawczy ukierunkowany jest na emancypację podmiotu i demokratyzację społeczeństwa. Za pomocą takich pojęć jak „tożsamość <ja>” oraz „kompetencja komunikacyjna” opisywał struktury osobowości zdolnej do działania oraz uczestniczenia w życiu społecznym, a zarazem wskazywał pożądane efekty socjalizacji. Bardzo wyraźne są w tej teorii normatywne wyobrażenia sprawiedliwości, równości i wolności od panowania. Wartości te dotyczą sfery stosunków międzyludzkich, jak również stosunków społeczno-politycznych, gdyż to, co na płaszczyźnie komunikacyjnej określa się jako uznanie innej osoby za kompetentnego partnera interakcji, przedstawia się na płaszczyźnie ogólnospołecznej jako roszczenie do równego traktowania oraz równoprawnego uczestniczenia w życiu społecznym. Habermas silnie broni egalitarnych norm związanych z tym interesem poznawczym, uzasadniając to potencjalnie egalitarną strukturą ludzkiego porozumiewania się (por.: Habermas 1970, 1999, 2007).

W latach 70. i 80. Habermas odegrał niezwykle inspirującą rolę dla rozwoju dyskusji nad teorią socjalizacji, a tym samym nad teorią pokolenia. Główne pojęcie – „kompetencja komunikacyjna”¹ wywodzi się z symbolicznego interakcjonizmu oraz koncepcji lingwistycznych. Z psychologii poznawczej przejęty został przede wszystkim model stadiów czy szczebli rozwoju myślenia logicznego, a z psychoanalizy koncepcja kryzysów okresu dojrze-

---

¹Pojęcia „kompetencja komunikacyjna” i „tożsamość <ja>” określają ten sam stan rzeczy: chodzi o strukturę komunikacji między *ego* i *alter*, o wymagane kwalifikacje do uczestniczenia w tej komunikacji oraz o związaną z tym konieczność porozumienia się oraz obrony własnej tożsamości. Jest to podstawowa struktura interakcjonistycznego działania. Oprócz opanowania języka jako systemu reguł, konieczne jest posiadanie empatii, dystansowanie się do ról społecznych oraz tolerancja na dwuznaczność. Umiejętności te uchodzą za przesłanki możliwości obrony tożsamości <ja> przy sprzecznych wymaganiach. Kompetencja komunikacyjna oznacza umiejętność elastycznego i zarazem kierującego się pewnymi zasadami działania w rolach, jak również umiejętność kompetentnego pertraktowania w dyskursach o roszczeniach do ważności.

wania.

W centrum rozważań Habermas stawia rozwój aktywnego, działającego podmiotu, opisuje zależność między rozwojem podmiotu i „nadrzędnymi” płaszczyznami procesu socjalizacji oraz wyjaśnia związek między istniejącą formacją społeczną a kształtującymi się strukturami tożsamości. **Takie podejście teoretyczne pozwala ująć socjalizację jako jedność uspołecznienia i indywidualizacji oraz pozwala przedstawić proces stania się podmiotu jako interakcję między jednostką a warunkami środowiska społecznego.**

Socjalizacja w wieku młodzieńczym ma duże znaczenie dla jednostki i społeczeństwa. Związany z nią w sposób konieczny proces integracji ze społeczeństwem dorosłych w żadnym przypadku nie musi odbywać się z zachowaniem lojalności wobec systemu i w sposób konformistyczny: optymalny rozwój osobowości ku kompetencji komunikacyjnej oraz ku kierującej się pewnymi zasadami tożsamości „ja” odznacza się raczej potencjałem krytycznym, który ma wpływ na przekształcanie się systemu społecznego. Teoria ta zawiera jednocześnie optymalną tezę dotyczącą dalszego rozwoju społecznego: wspomniane trendy świadczą o tym, że pożądana osobowość (krytycznie nastawiona wobec systemu) będzie w przyszłości zjawiskiem coraz powszechniejszym. Problematyka związana z kryzysem okresu dojrzewania oraz jego skutki będą miały w ten sposób istotne znaczenie dla wyjaśnienia dalszego rozwoju społecznego.

Młodość jest nie tylko „miejscem” ciągłego stabilizowania się społeczeństwa (czy też zagrożenia jego stabilizacji), jest przede wszystkim fazą życia, w której wytworzyć się może **potencjał krytyczny**, dzięki czemu możliwy staje się humanitarny dalszy rozwój społeczeństwa.

Podstawowa teza Habermasa, która mogłaby znaleźć się wśród twierdzeń nowej teorii młodzieży wskazuje, iż tożsamość związana z rolą społeczną i tożsamość <ja> powinny być rozpatrywane nie tylko w perspektywie psychologii indywidualnej, lecz również jako ważne kategorie polityczne, jako że wskazują one na różne formy społecznej integracji podmiotów w systemie późnokapitalistycznym (por.: Habermas 1970).

Ulrich Beck to kolejny myśliciel, stosunkowo często przywoływany przez badaczy młodzieży i zjawisk z nią związanych. Najbardziej powszechna jest jego koncepcja przejścia od społeczeństwa przemysłowego do społeczeństwa „ryzyka”, w której szczegółowo przedstawione cechy takiego społeczeństwa. Najważniejsze według autora konsekwencje modernizacji i życia w społeczeństwie ryzyka dla fazy młodości są następujące:

- Destandaryzacja w prywatnym obszarze partnerstwa i rodzicielstwa: starszy wiek zawierania małżeństw, późniejsze przyjście na świat

pierwszego dziecka, zmniejszenie się liczby dzieci w rodzinie, wzrost aktywności zawodowej kobiet, większa akceptacja rozwodów.

- Młodość jako status przejściowy przybiera różne postacie (odstrukturalizowuje się, młodość jako forma życia różnicuje się w niespotykanej dotąd skali (pluralizuje się).
- Przedłużenie młodości w wyniku „uszkolnienia”.
- Niepewność młodzieży spowodowana ryzykiem na rynku pracy.
- Różnorodność przejść do życia dorosłego (por.: Beck 2002, 2012).

Tezy Becka, które moim zdaniem dobrze wpisywałyby się w nową teorię młodzieży są następujące:

1. *Spółecznie dane z góry wzory przebiegu życia stają się coraz mniej wyraźne, normalna biografia w sensie dużej przewidywalności, cezur i sekwencji faz życiowych jest coraz trudniej rozpoznawalna. Na miejsce danego z góry „statusu przejściowego” pojawiła się „indywidualizowana biografia młodości”, stwarzająca wolną przestrzeń dla biograficznych opcji. Przestrzeń ta daje nie tylko nowe perspektywy sukcesu, lecz także większe możliwości „upadku”.*
2. *W porównaniu z poprzednimi pokoleniami dzisiejsza młodzież nie tylko może w większym zakresie decydować o sobie – ona musi decydować o sobie. Stoi przed koniecznością wyboru, nie wiedząc, na co się ma zdecydować, ponieważ kryteria wyborów nie są jasne i nie można z góry przewidzieć ich skutków. Mimo wszelkich tendencji do rozpadu klasowo-kulturowych środowisk szanse życiowe młodych ludzi (i związane z tym możliwości samodzielnego kształtowania przez nich własnych biografii) nadal pozostają w dużym stopniu zróżnicowane klasowo. Mimo że przesunięcie ku indywidualizacji zmieniło charakter fazy życia zwanej młodością, to jednak różnice klasowe i związane z płcią w żadnym razie nie zniknęły (por.: Beck 2010).*

Z koncepcji Samuela Eisenstadta warto odwołać się do podejmowanej przez niego problematyki grup rówieśniczych. Istotne dla rozważań o nowej teorii wydają się dwie kwestie: (1) w jakich społecznych warunkach strukturalnych w ogóle występuje młodość jako odrębna faza wiekowa; (2) jaki jest wkład młodzieży w proces stabilizacji systemu społecznego?

Według Eisenstadta faza młodości występuje w danym społeczeństwie wówczas, kiedy można stwierdzić, że pod koniec dzieciństwa osoby dorastające spędzają większą część czasu z rówieśnikami w peer-groups. Grupy

te stają się miejscem socjalizacji. Grupy młodzieńcze tworzą „przestrzeń łącząca rodzinę z obszarem instytucji społecznych” (politycznych, ekonomicznych itd.). *Grupy rówieśnicze są funkcjonalnie niezbędne z punktu widzenia interesu grupowego. Łączą subiektywne potrzeby komunikacji poza kręgiem rodzinnym z funkcjonalnymi koniecznościami. Wszelkie zachowania i procesy, które nie sprzyjają integracji są dysfunkcjonalne – szkodliwe dla systemu* (por.: Eisenstadt 1996). Zasadne wydaje się pytanie, jakie warunki systemu społecznego sprzyjają powstawaniu młodzieńczych grup wiekowych, a jakie ten proces hamują w kontekście funkcjonowania współczesnych grup rówieśniczych.

Ostatnią koncepcją, do której chciałabym się krótko odnieść, jest koncepcja Ronalda Ingleharta, tym bardziej wartościowa, że oparta na wieloletnich, podłużnych badaniach empirycznych, prowadzonych w kilkunastu krajach w przeciągu ostatnich 30-tu lat.

Punktem wyjścia dla jego koncepcji było przekonanie, że *proces międzypokoleniowej zmiany wartości stopniowo przekształca politykę i normy kulturowe rozwiniętych społeczeństw przemysłowych. Pojawienie się postmaterializmu jako takiego wydaje się być tylko jednym aspektem znacznie szerszego procesu kulturowej zmiany, przekształcającej orientację religijne, rolę płciowe, obyczaje seksualne i normy kulturowe społeczeństwa zachodniego. Owa zmiana kulturowa jest częścią szerszego syndromu międzypokoleniowej zmiany kulturowej, w której rosnącemu naciskowi na jakość życia i autoekspresję towarzyszy słabnące przywiązanie do tradycyjnych norm politycznych, religijnych, moralnych i społecznych.*

Inglehart w 1970 roku postawił tezę, że porządek podstawowych wartości zachodniego społeczeństwa przesuwają się od materializmu w kierunku postmaterializmu – od nadawania najwyższej rangi zagadnieniom fizycznego utrzymania bezpieczeństwa, do silniejszego nacisku na poczucie przynależności, autoekspresję i jakość życia. Ów zwrot swym początkiem sięgał bezprecedensowego poziomu bezpieczeństwa, zarówno fizycznego, jak ekonomicznego, jakie charakteryzowało erę powojenną.

Wyróżnił on trzy rodzaje efektów: (1) międzypokoleniową zmianę wartości, związaną z efektami kohortowymi, (2) efekty cyklu życia, związane z wiekiem, (3) efekty okresowe. Jego model teoretyczny opiera się na dwóch kluczowych hipotezach – hipotezie niedoboru i hipotezie socjalizacji.² Model

---

²Jedynie rozpatrując obie hipotezy łącznie, otrzymujemy spójny zestaw prognoz dotyczących przemian wartości. Po pierwsze, podczas gdy wedle hipotezy niedoboru dobrobyt sprzyja rozprzestrzenianiu się wartości postmaterialistycznych, hipoteza socjalizacji implikuje, że ani wartości poszczególnych jednostek, ani społeczeństwa jako całości nie zmieniają się raczej z dnia na dzień. Fundamentalna przemiana wartości dokona się prawie

efektów kohortowych, okresowych i cyklu życia i obie podstawowe hipotezy implikują, że proces zmiany wartości charakteryzować się będzie efektami okresowymi (odzwierciedlającymi krótkoterminowe wahania środowiska socjoekonomicznego), nałożonymi na długoterminowe efekty kohortowe (odzwierciedlającymi warunki panujące w okresie kształtowania się osobowości danej grupy wiekowej). Empiryczny test tej teorii wymaga rozróżnienia pomiędzy wszystkimi trzema efektami. Aby tego dokonać, trzeba mieć teoretyczne podstawy, by wykluczyć lub kontrolować przynajmniej jeden z nich.

Każda z przedstawionych teorii była inspiracją do badań, a przede wszystkim wniosła nowe treści do rozważań teoretycznych dotyczących znaczenia młodzieży w rozwoju społecznym i każda z nich zawiera cenne wskazówki, które pozwalają wyprowadzić ogólniejsze prawidłowości i tym samym skonstruować nową teorię młodzieży, która byłaby swoistą kompilacją twierdzeń istniejących już koncepcji. Należałoby jedynie uzupełnić tak skonstruowaną teorię o nowe twierdzenia/tezy, wynikające ze współczesnych badań i uwzględnić odnotowane w nich prawidłowości (por. m.in.: Świdzińska 1995, 2000; Sułek 1989, Szafraniec 1992, 2001, 2003, 2010; Siemińska 2007, Mach 1998, Gołębiowski 1994, Zielińska, Szaban 2011; Zielińska 2010a, 2010b).

Czy potrzebna jest nowa teoria młodzieży?

W ostatniej części tego opracowania chciałabym wskazać kilka elementów, niezbędnych w moim przekonaniu do skonstruowania takiej teorii młodzieży, która, uwzględniając dotychczasowy dorobek teoretyków i badaczy, nadałaby jej nowy, współczesny wymiar. Nowa teoria młodzieży byłaby uporządkowanym zbiorem istniejących twierdzeń, zmodyfikowanych i dostosowanych do nowych warunków społecznych. Wykorzystanie istniejącego dorobku w dziedzinie teorii młodzieży jest niezbędne jako element struktury wiedzy naukowej.

W związku z lekturą prac teoretyków i badaczy próbujących znaleźć odpowiedź na fundamentalne pytanie o rolę młodzieży we współczesnym świecie, nasuwa się przynajmniej kilka ogólniejszych wniosków:

- w odpowiednich warunkach ekonomicznych zachodzą istotne zmiany w procesie socjalizacji. Związany z nią w sposób konieczny proces integracji młodzieży ze społeczeństwem dorosłych w żadnym przypadku nie musi odbywać się z zachowaniem lojalności wobec systemu

---

niepostrzeżenie – w znacznej mierze w wyniku pokoleniowej wymiany w grupie dorosłych. Hipoteza socjalizacji dopełnia hipotezę niedoboru, usuwając obiekcje, jakie mógłby rodzic nadmiernie uproszczony obraz związku między niedoborem a zachowaniem.

i w sposób konformistyczny. Wręcz oczekuje się od młodych ludzi posiadających rozwinięte kompetencje komunikacyjne i kierujących się wyraźnymi zasadami tożsamości „ja” krytycznego nastawienia do systemu, które na razie nie ujawnia się w widoczny sposób;

- młodość jest nie tylko „miejscem” ciągłego stabilizowania się społeczeństwa (czy też zagrożenia jego stabilizacji), jest przede wszystkim fazą życia, w której wytworzyć się może potencjał krytyczny, dzięki czemu możliwa staje się zmiana społeczna. Może to być postęp, ale równie dobrze może to być regres. Odradzające się ruchy faszystowskie, nacjonalistyczne, postawy autorytarne wśród młodych ludzi mogą być zagrożeniem dla pozytywnej zmiany kulturowej (por.: Zielińska 2010a, 2010b);
- zmiany w systemie edukacji, wprowadzenie gimnazjów, zmiany w szkolnictwie wyższym (podział na studia I, II i III stopnia) mają zarówno pozytywne, jak i negatywne skutki. Z jednej strony polscy gimnazjaliści uzyskują coraz lepsze wyniki w teście PISA, coraz więcej młodych ludzi kształci się na studiach, ale ubocznym, negatywnym skutkiem jest przekształcanie się grup rówieśniczych w krótkotrwałe, na ogół pozbawione trwalszych więzi struktury. Krótki czas trwania poszczególnych etapów edukacji nie sprzyja nabywaniu umiejętności nawiązywania i utrzymywania trwałych relacji przyjacielskich. Poczucie iluzorycznej przynależności dają „łajki”. O znaczeniu grup rówieśniczych pisali wszyscy teoretycy socjologii młodzieży; obecnie ten temat rzadko podejmowany jest w badaniach;
- dwie dekady trwania systemu demokratycznego w krajach postkomunistycznych, wzrost poziomu edukacji i wzrost poziomu życia warunkują (zgodnie z teorią Ingleharta) przejście od wartości materialistycznych do postmaterialistycznych, co winno być pozytywnie skorelowane z odchodzeniem od postaw autorytarnych w kierunku demokratycznych. Współczesna młodzież jest coraz lepiej wykształcona (przynajmniej formalnie posiada wyższe niż ich rodzice wykształcenie), żyje w lepszych warunkach materialnych, doświadcza luksusu podróżowania po całym świecie bez ograniczeń, ale jednocześnie jest bardziej zagrożona trwałym bezrobociem, brakiem zabezpieczenia socjalnego, dłuższym uzależnieniem od rodziców.

Zakończenie

Badania młodzieży zyskują znaczenie, jeżeli pozwalają odpowiedzieć na pytania o miejsce i funkcje tej kategorii społecznej w społeczeństwie. Inaczej mówiąc, istnieje duże zapotrzebowanie na wiedzę o młodzieży w kontekście pytania: czy, ogólnie ujmując, młodzież jest zwiastunem przemian, czy, poprzez działania destrukcyjne, zmiany społeczne hamuje, czy może nie odgrywa większej roli w społeczeństwie? Prasa codzienna, media i komunikaty policyjne dostarczają niemal codziennie wieści o wyczynach „szalikowców”, „anarchistów”, „żołnierzy mafii” itp., przestępstwach popełnianych przez coraz młodszych, a także o samobójstwach młodych ludzi, o braku perspektyw zawodowych, o narkotykach. Wśród „dorosłych” członków społeczeństwa rośnie poczucie zagrożenia, a społeczne naciski na znalezienie „sprawcy” tej sytuacji są coraz silniejsze; oczekuje się jednoznacznych odpowiedzi (np. że winni są rodzice, szkoła, telewizja, rówieśnicy, elity polityczne, „komuna”). Odpowiedź zaś nie jest ani prosta, ani jednoznaczna.

Badania młodzieży prowadzone są wśród różnych kategorii wiekowych – od 12-latków do 35-latków. Odwołując się do koncepcji rozwoju człowieka, ten okres życia zawiera przynajmniej trzy fazy. Jest to wczesna i późna adolescencja oraz wczesna dorosłość. Warunkiem wstępnym sformułowania dobrej teorii jest wskazanie konstytutywnych cech każdej kategorii wiekowej, określenie jej społecznych wyznaczników oraz przedstawienie tych „dominantów ideowych” i „dominantów regulatywnych”, które pozwalałyby wyodrębnić poszczególne kategorie wśród młodzieży i skonstruować typologie pomocne w opisywaniu i wyjaśnianiu opinii oraz postaw ich przedstawicieli. Celem takiego postępowania byłoby między innymi określenie prawdopodobieństwa zmian tychże postaw w kolejnych stadiach (fazach) życia i wskazanie czynników warunkujących przeobrażenia. Dopiero teoria łącząca wszystkie fazy życia, wskazująca wyraźnie znaczenie fazy młodości dla kształtowania dalszej biografii społecznej i ukazująca związki między postawami wobec ważnych kwestii społecznych ukształtowanymi w fazie młodości a prezentowanymi w fazie pełnej dorosłości, może dostarczyć zasadnych twierdzeń o kształcie przyszłego społeczeństwa, formułowanych w oparciu o badania młodzieży.

Kategoria pokolenia i badania pokoleniowe mogą być ważnym ogniwem nowej teorii młodzieży, gdyż chodzi w nich nie tylko o rozpoznanie celów życiowych, aspiracji, wartości młodzieży, ale o ciągłość pokoleniową, trwałość międzygeneracyjnych przekazów, a to oznacza konieczność powiązania teorii młodzieży z teoriami zmiany społecznej, przemian struktury społecznej i rozwoju społecznego.

Przykłady dotychczas prowadzonych badań pokoleniowych wskazują na

ich użyteczność i moc diagnostyczną i eksplanacyjną. Uzasadniają potrzebę i sens kontynuacji analiz wewnątrz- i międzypokoleniowych. Wydają się świadczyć na korzyść tezy, która stała się impulsem do niniejszego opracowania: pokoleniowy wymiar zróżnicowania społecznego jest ważnym elementem opisu struktury i ruchliwości społecznej, tym samym rzeczywistości społecznej w całej jej rozciągłości. Jednocześnie, współcześnie prowadzone badania wśród młodzieży pokazały, że niektóre twierdzenia formułowane w innej rzeczywistości społecznej nie przystają do współczesności, że nie wszystkie przewidywania odnośnie kierunku przemian i rozwoju społecznego się sprawdzają (por. m.in.: Zielińska 2010b, Szafraniec 2010, 2012).

W sytuacji dokonanych i stale dokonujących się przeobrażeń społecznych, konieczne wydaje się podjęcie próby krytycznej analizy dotychczasowych teorii młodzieży z uwagi na fakt, iż kategoria społeczna, jaką jest młodzież uległa i stale ulega znaczącym zmianom. Zmieniły się jej cechy konstytutywne, a co za tym idzie, zmianie uległa cała materia. Oznacza to zmiany percepcji statusu społecznego młodzieży, jej ról mikro- i makrospołecznych, systemu wartości, postaw społecznych, modeli życia, orientacji życiowych itp. w okresie niebywałego skoku technologicznego, związanego przede wszystkim z postępującą informatyzacją i cyfryzacją współczesnego społeczeństwa, a jednocześnie w warunkach wzrastających niepokojów o przyszłość w kontekście ogólnoświatowego kryzysu finansowego. Ostatnie wydarzenia na Ukrainie pokazują również, jak kruchy jest ład polityczny, a dotychczasowe ustalenia przywódców politycznych nie muszą być trwałe. Dojrzewające w takich warunkach nowe pokolenie, spychane na marginesy społecznego życia, może pokazać nowe oblicze i zbuntować się, domagając się ustąpienia starego porządku i większej przestrzeni dla siebie. Oznacza to, że należy lepiej przyjrzeć się współczesnej młodzieży, gdyż, pomimo obecnego jej „uśpienia”, wycofania i pozornej zgody na konsumpcyjną wygodę, nadal istnieje w niej krytyczny potencjał, który może ujawnić się w najmniej oczekiwanym momencie.

Literatura

- BECK U. (2002), Społeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności, Scholar, Warszawa.
- BECK U. (2012), Społeczeństwo światowego ryzyka. W poszukiwaniu utraconego bezpieczeństwa, Scholar, Warszawa.
- GOŁĘBIEWSKI B. (1994), Polityka i pokolenia, UW i INP, Warszawa.

- EISENSTADT S. N. (1996), Von Generation, zu Generation. Eine Soziologie der Jugend, [w:] Socjologiczne teorie młodzi, red. H. M. Kriese, Oficyna Wyd. Impuls, Kraków.
- HAWKING S. W. (1988), Krótka historia czasu, Zysk i S-ka, Warszawa.
- HABERMAS J. (1970), Toward a rational society: students protest, science and politics, Boston, Beacon Press.
- HABERMAS J. (1999), Racjonalność działania a racjonalność społeczna, PWN, Warszawa.
- HABERMAS J. (2007), Strukturalne przeobrażenia sfery publicznej, PWN, Warszawa.
- INGLEHART R. (2005), Pojawienie się wartości postmaterialistycznych, [w:] Socjologia. Lektury, red. P. Sztompka, M. Kucia, Wydawnictwo „Znak”, Kraków, s. 344-348.
- INGLEHART R., SIEMIĘŃSKA K. (2005), W stronę demokracji. Długofalowe zmiany opinii publicznej w perspektywie globalnej i wschodnioeuropejskiej, [w:] Państwo i Kultura Polityczna, nr 12.
- INGLEHART R., BAKER W. E. (2000), Modernization cultural change and the persistence of traditional values. American Sociological Review, 65, Feb.: 19-51.
- INGLEHART R. (2003), Kultura a demokracja, [w:] Kultura ma znaczenie: jak wartości wpływają na rozwój społeczeństw, red. L. E. Harrisom, S. P. Huntington, Zysk i S-ka, Poznań.
- MACH B. W. (1998), Transformacja ustrojowa a mentalne dziedzictwo socjalizmu, ISP PAN.
- MANNHEIM K. (1938), The Problem of Generations, [w:] Essays on the Sociology of Knowledge, New York, Oxford University Press, Polskie tłumaczenie: Mannheim K. (1992/1993), Problem pokoleń, Colloquia Communia, nr 1-12 (57-68).
- MANNHEIM K. (1943), Diagnosis of our Times. Wartime Essays of a Sociologist, rozdz. III: The Problem of Youth in Modern Society, London: Kegan Paul, Trench, Trubner & CO., LTD.
- SHIVELY W. P. (2001), Sztuka prowadzenia badań politologicznych, Wydaw. Zysk i S-ka, Warszawa.
- SULEK A. (1989), Dążenia życiowe młodzieży polskiej. Międzypokoleniowe stabilności i pokoleniowe zmiany, [w:] „Studia Socjologiczne”, nr 4.

- SIEMIEŃSKA R. (2007), Od wartości postmaterialistycznych do materialistycznych, [w:] *Oswajanie wielkiej zmiany*. Instytut Socjologii UW o polskiej transformacji, red. I. Krzemiński, J. Raciborski, IFiS PAN, Warszawa.
- ŚWIDA-ZIEMBA H. (1995), *Wartości egzystencjalne młodzieży lat dziewięćdziesiątych*, ISNS UW, Warszawa.
- ŚWIDA-ZIEMBA H. (2000), *Młodzież końca tysiąclecia. Obraz świata i bycia w świecie*, ISNS UW, Warszawa.
- SZAFRANIEC K. (2001), Zmiana społeczna przez brak konfliktu pokoleń, [w:] „Przegląd Socjologiczny”, nr 1, s. 13-38.
- SZAFRANIEC K. (2003a), Pokoleniowe preferencje dotyczące ładu społecznego, [w:] *Młodzież polska w nowym ładzie społecznym*, red. B. Idzikowski, E. Narkiewicz-Niedbalec, M. Zielińska, E. Papiór, Oficyna Wydaw. UZ, Zielona Góra.
- SZAFRANIEC K. (1992), Od indoktrynacji przez kryzys tożsamości do zaniku zaangażowania. Drogi polityczne pokolenia popaździernikowego, [w:] *Dziedzictwo Stefana Nowaka*, red. A. Sulek, IS UW, Warszawa.
- SZAFRANIEC K. (2010), *Młode pokolenie a nowy ustrój*, wyd. IRWiR PAN, Warszawa.
- SZAFRANIEC K. (2012), *Dojrzewający obywatele dojrzewającej demokracji. O stylu politycznej obecności młodych*.
- SZAFRANIEC K. (2011), *Młodzi 2011*, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Warszawa.
- SZTOMPKA P. (1985), *Teoria socjologiczna końca XX wieku. Wstęp do wydania polskiego*, [w:] Turner J. H., *Struktura teorii socjologicznej*, PWN, Warszawa.
- ZIELIŃSKA M. (2006), *Ariergarda realnego socjalizmu. Społeczne biografie pokolenia stanu wojennego*, Wyd. UZ, Zielona Góra.
- ZIELIŃSKA M., SZABAN D. (2011), Metodologiczne problemy w badaniach pokoleń. Wybrane zagadnienia, [w:] „Rocznik Lubuski”, red. K. Szafraniec, M. Zielińska, Tom 37, część 2.
- ZIELIŃSKA M. (2010a), Przynależność pokoleniowa jako explanandum zmian mentalności społecznej w okresie przeobrażeń systemowych, [w:] „Rocznik Lubuski”, red. J. Frątczak-Müller, A. Mielczarek-Żejmo, L. Szczegółka, Tom 36, część 2.
- ZIELIŃSKA M. (2010b), Między autorytaryzmem a demokracją. Pokoleniowy wymiar transformacji społeczno-politycznej w Polsce, [w:] „Forum Socjologiczne”, nr 1, Wrocław.

Maria Zielińska

Towards a new theory of the youth

Keywords: the youth, theory, empirical studies.

The author has undertaken a critical discussion with sociological theories in which the youth plays the key role. In Polish sociology there are currently many empirical studies which analyse various activity areas of young Poles, e.g., education, free time, life orientations, aspirations, life plans, relations with other generations, political activity (or rather lack of it), social activities, engagement in ecological movements, creative potential, critical potential or standard-setting abilities. A list of the topics covered is long. However, there is no deeper theoretical reflection. We are facing a deadlock in this regard. The article is an invitation to a discussion on theories of the youth or theories which deal with the role of the youth in a society. The author attempted to answer the following questions: (1) What are the theories of the youth? (2) If and to what extent do existing theories of the youth refer to contemporary reality? (3) Whether a new theory of the youth is needed? What kind of theses should it contain? For a discussion on the theory of the youth the author chose the concepts of five sociologists: K. Mannheim, J. Habermas, S. Eisenstadt, U. Beck and R. Inglehart. She focused on the selected theorems showing above all their explanatory power and prognostic value as well as the possibility to implement them in the new theory of the youth.